

Липов В. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ / В. Липов // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей (2018). – К. : УБС, 2018. – С. 152-161. (0,55 умовн. друк. арк).

Володимир Валентинович Липов,

доктор економічних наук, професор

Харківського національного економічного університету

Імені Семена Кузнеця

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Крах соціалістичної системи на початку 90-х р. ХХ ст. зумовив появу сподівань на становлення єдиної системи світового устрою, заснованого на ідеалах західної моделі демократії. Американський вчений японського походження Ф. Фукуяма публікує роботу під знаменною назвою «Кінець історії й остання людина» [1], в якій стверджує ідею закінчення історії людства як історії безперервної боротьби ідеологічних систем. Однак оптимістичні сподівання вченого не виправдалися. Сутність нового типу протистояння, що, за твердженням С. Хантінгтона, вийшло на перший план, відбиває назва його роботи – «Зіткнення цивілізацій»[2]. Протистояння соціалістичного та капіталістичного таборів забезпечувало об'єднання під одним ідеологічним прапором представників різних цивілізацій. Цивілізаційні відмінності відходили на другий план. У нових умовах вони, наголошує вчений, набувають першочергового значення. С. Хантінгтон виступає прихильником песимістичного погляду на проблеми взаємодії цивілізацій, вважаючи їх зіткнення неминучим. Його витоки вбачаються вченим у неможливості для кожної з цивілізацій прийняття цивілізаційних цінностей іншої, адже це пов'язується з необхідністю самовідречення від власних цінностей.

Можна сперечатися про витоки та змістовність міжцивілізаційного конфлікту, але наявність самої проблеми інтенсифікації взаємодії цивілізацій в умовах глобалізації актуалізує завдання дослідження закономірностей їх

взаємодії. Дослідниками запропоновано десятки визначень цивілізації. Вони різнобічно характеризують широкий спектр аспектів їх життєдіяльності. У контексті предмету нашого вивчення пропонуємо таке формулювання: **цивілізація** (від лат. *civilis* – цивільний, державний) – локалізована за соціокультурними, часовими та просторовими характеристиками людська спільнота, що є цілісною системою, в якості ключових елементів якої можна виділити специфічну матеріально-технологічну базу, комплементарні комплекси цінностей, ідеологічних, політичних, правових та економічних інститутів.

Можна виділити два підходи до дослідження глобальної цивілізаційної взаємодії.

Перший – **регіонально-цивілізаційний** підхід, витоки якого ми знаходимо в концепції розвитку цивілізацій А. Тойнбі [3]. Цей підхід передбачає диференціацію цивілізаційних світів, регіональних цивілізацій, субцивілізацій, філіацій, анклавів, цивілізаційних і трансцивілізаційних спільнот. Акцент ставиться на цивілізаційній структурі світу.

Другий – **світ-системний** (згідно з концепцією світ-системного аналізу, запропонованою Г. Франком, Дж. Аррігі [4; 5], І. Валлерстайном [6; 7] та С. Аміном [8]). Він, у свою чергу, передбачає виділення цивілізацій Центру (Ядра), протопериферії та периферії світ-системи. Акцент ставиться на зв'язках між цивілізаціями. Пропонується функціональний погляд на їх взаємодію. Цивілізації Ядра виступають центром сучасної капіталістичної світ-системи. Успіхи в економічному розвитку забезпечує їх домінування, переваги в міжцивілізаційній взаємодії. Цивілізації протопериферії представлені новими індустріальними країнами (НК), що досягли значних успіхів у економічній модернізації. Відповідно, вони активно задіяні в світ-системній взаємодії. Їх конкурентні переваги зумовлюються наявністю більш дешевих ресурсів, будь то кваліфікована робоча сила (НК Східної Азії), мінеральні (країни Перської затоки), рекреаційні (курортні зони на узбережжях морів та океанів) ресурси. Проблеми цивілізацій периферії капіталістичної світ-системи полягають у відсутності чинників виробництва, здатних забезпечити їм дієву інтеграцію в

глобальну економіку за рахунок конкурентних переваг на світових ринках. У кращому випадку вони лишаються біосферними донорами, пасивними учасниками глобальної економічної взаємодії, вимушені беззастережно приймати умови співпраці, які пропонують їм країни Ядра світ-системи.

Дослідниками запропоновано безліч підходів до визначення *регіонально-цивілізаційної структури світу*. Ми зупинимося на класифікації українських вчених, що представлена в колективній монографії Інституту світової економіки й міжнародних відносин «Цивілізаційна структура сучасного світу» [9]. Згідно з нею виділяється кілька регіональних центрів, навколо яких концентруються основні цивілізаційні єдності сучасного світу. Серед них:

Макрохристиянський світ, у тому числі **Західна** (Північно-Американська й Західноєвропейська), **Латиноамериканська**, **Східнохристиянська-Євразійська цивілізації**;

Китайсько-Далекосхідний світ, у тому числі **Китайсько-Східноазійська** (Північно- та Південно-Китайський субцивілізаційні ареали) й **Японсько-Далекосхідна цивілізації**;

Мусульмансько-Афразійська (Індостанська, Малайсько-Індонезійська, Східно-Африканська, Західносуданська, Турецько-Балканська ареалії) **цивілізація**;

Індійсько-Індуїстська (Північно-арійський, Південно-Дравійський, Цейлоно-Індокитайський та Тібетсько-Монгольський ареали) **цивілізація**;

Цивілізаційна спільнота субсахарської Африки;

Полінезійсько-Меланезійський цивілізаційний стик.

Другий підхід, спираючись на визначення *функціональної структури цивілізацій в світ-системі*, за своєю сутністю є продовженням першого. Його завдання – окреслити місце окремих цивілізацій як елементів єдиної капіталістичної світ-системи сучасності. У рамках цього підходу виділяють:

цивілізації Ядра світ-системи. До них відносять **Західноєвропейську, Північно-Американську й Японсько-Далекосхідну цивілізації**;

другу групу складають **цивілізації протопериферії**. До їх числа входять

Китайсько-Східноазійська, Латиноамериканська, Східнохристиянсько-Євразійська цивілізації, Малайсько-Індонезійська, Турецько-Балканська *ареації* **Мусульмансько-Афразійської** цивілізації;

у третю групу входять *слаборозвинені цивілізації периферії*. Серед них *Східно-Африканська, Західносуданська* *ареації* **Мусульмансько-Афразійської** цивілізації, *Тибетсько-Монгольський ареал* **Індійсько-індуїстської** цивілізації, **Цивілізаційна спільнота субсахарської Африки, Полінезійсько-Меланезійський** цивілізаційний стик.

Неоднозначність процесів, що протікають у певних регіонах, які належать до *Північно-арійського, Південно-дравійського та Цейлоно-Індокитайського* *ареалів* **Індійсько-індуїстської** цивілізації й *Індостанської* *ареації* **Мусульмансько-Афразійської** цивілізації, заважають їх впевненому віднесенню до цивілізацій периферії або протопериферії світ-системи.

Варто зазначити динамізм функціонального структури світ-системи. Деякі вчені вже сьогодні відносять **Китайсько-Східноазійську** цивілізацію до цивілізацій Ядра. Водночас **Східнохристиянсько-Євразійську** цивілізацію відносять до цивілізацій, що потрапляють у периферію сучасної капіталістичної світ-системи.

Застосування теоретичних напрацювань школи світ-системного аналізу дозволяє більш детального поглянути на механізми та перспективи глобальної взаємодії цивілізацій.

Цивілізації (країни) *Ядра* світ-системи знаходяться на стадії становлення неоіндустріального, постеконічного способу господарювання. Вони виступають рушійною силою глобалізації.

Цивілізації (країни) *протопериферії* світ-системи виступають активними виразниками характерних рис індустріальної стадії розвитку. Разом із тим у країнах, що представляють ці цивілізації, розгортається процес створення елементів постіндустріального суспільства. Яскравим прикладом може слугувати Південна Корея, деякі приморські райони Китаю. Цивілізації протопериферії є активними учасниками, але не ініціаторами глобалізації.

Цивілізації (країни) *периферії* лише вступають у процес індустріалізації. Абсолютна залежність від зовнішніх ринків робить їх пасивними учасниками глобалізації.

Дані для більш детального аналізу передумов визначення місця та ролі окремих цивілізацій в капіталістичній світ-системі подані в табл. 1. У якості основних критеріїв тут виступають форми глобалізації та господарювання; сфери суспільного відтворення, що домінують; характер праці; переважні форми власності та руху благ.

Таблиця 1

Класифікація цивілізацій за формами господарювання

Типи цивілізації	Домінантні					
	Форма глобалізації	Форма господарювання	Сфера	Характер праці	Власність	Форма руху благ
<i>Аграрна</i>	Монотеїзм, імперсько-конфесійна	Натуральна, економічна	Сільське господарство	Ручна	Земельна, групова	Дар, трата, редистрибуція, рух благ на далекі відстані, обмін
<i>Індустріальна</i>	Індустріальна	Економічна	Промисловість	Машинна	Промислова	Вільний та регульований обмін
<i>Постіндустріальна</i>	Електронно-фінансова, знаннєва	Економічна, перехід до постеконічної	Сфера послуг	Інтелектуальна	Інтелектуальна, індивідуальна	Обмін, дар, трата

Варто одразу звернути увагу не те, що зазначена нами функціональна структура капіталістичної світ-системи не є чимось наперед заданим і незмінним. Дж Аррігі простежує історію послідовного переміщення її центру від італійських середньовічних міст-республік (XV – початок XVII ст.) до Республіки об'єднаних провінцій (закінчення XVI – третя чверть XVIII ст.), Британської імперії (з другої половини XVIII до початку XX ст.), США (почався в кінці XIX ст., зараз знаходиться у кризовій фазі). Вчений досліджує сучасні перспективи зміщення Ядра світ-системи до Китаю. Про це ж свідчать і дані, що наведені в табл. 2. За умов деякого скорочення питомої ваги Китаю у світовому

населенні його частка у ВВП світу непинно зростає. І це зростання прогнозується й на майбутнє. Водночас, послідовно скорочується частка Західної цивілізації як у населенні світу, так і у світовому ВВП.

Таблиця 2

Динаміка частки цивілізацій у світовому населенні та ВВП, 1995 – прогноз на 2025 рр.

<i>Цивілізація</i>	<i>1995</i>	<i>2010</i>	<i>2025</i>
<i>Західна</i>	13/47	11/46	10/42
<i>Латиноамериканська</i>	9/8	10/8	9/9
<i>Східнохристиянська-Євразійська</i>	8/4	7/4	6/5
<i>Китайсько-Східноазійська</i>	25/11	24/14	22/17
<i>Японсько-Далекосхідна</i>	2/8	1,5/8	1/8
<i>Мусульмансько-Афразійська</i>	14/11	18/12	21/15
<i>Індійсько-Індуїстська</i>	15/2	16/1,5	17/3
<i>Африканська</i>	9/1	11/1	14/1

Неоднозначні стан і перспективи формування глобальної цивілізаційної капіталістичної світ-системи породжують як її прихильників, так і критиків. Відповідно, постає завдання визначення її переваг і недоліків.

На користь перспектив розвитку глобальної цивілізаційної капіталістичної світ-системи свідчить можливість концентрації зусиль на рішенні глобальних проблем. Умовою цього виступає формування моделі світового міжцивілізаційного устрою, коли всі учасники будуть мати рівні права й обов'язки. Однак на шляху до цього стоїть цілий ряд перешкод.

По-перше, через цивілізаційні відмінності складно сформулювати єдині, загальноприйнятні принципи взаємодії. Чинниками диференціації місця цивілізацій в світ-системі є:

відмінності в ресурсному потенціалі цивілізацій;

культурні відмінності, що задають мотивацію господарської діяльності, її напрями, форми, способи, інтенсивність;

різниця в рівні розвитку цивілізацій;

нерівномірна переговорна сила цивілізацій.

По-друге, Центр (Ядро та частково – протопериферія) створили для себе

пріоритетні умови міжнародної взаємодії, об'єктивною передумовою чого слугує більш високий рівень розвитку. Наслідком неможливості рівноправної глобальної взаємодії цивілізацій стає нестабільність сучасної капіталістичної світ-системи, спроби країн периферії позбутись дискримінаційних умов глобальної взаємодії.

Інтенсифікація процесів глобалізації зумовлює значне посилення міжцивілізаційної взаємодії. Вона перетворюється на повсякденне явище господарчого життя. У міру зростання її активності зростають і суперечності між посиленням взаємозв'язку та взаємозалежності цивілізацій та намаганням зберегти власну цивілізаційну ідентичність. Високий рівень пасіонарності представників деяких з них, намагання нав'язати свої переконання та стандарти життя стимулює переростання вказаної протилежності в суперечність. Відповідно, актуалізується пошук шляхів розв'язання проблеми **взаємодії цивілізацій**. *Можливі кілька варіантів її вирішення:*

цивілізаційна автаркія (повна відмова або мінімізація міжцивілізаційної взаємодії). Однак у сучасних умовах вона неможлива. Поглиблення міжнародного розподілу праці та зростання його вигод, посилення взаємозалежності та навіть глобалізація екстерналій господарської діяльності цивілізацій приводять до визнання об'єктивних підстав щодо необхідності забезпечення міжцивілізаційної взаємодії;

зіткнення цивілізацій (за С. Хантінгтоном). Цей песимістичний сценарій розвитку людства з'явився в 90-х роках ХХ ст. у якості реакції на провал сподівань на торжество західної моделі демократії після краху соціалістичного системи;

взаємодоповнюваність цивілізацій. Принципове значення для розуміння змін, що відбуваються на етапі переходу до постмодерністського суспільства, за твердженням Р. Бернстайна, має *парадигмальна зміна самої логіки соціальної взаємодії [10]*. Відбувається перехід від **принципу «або/або»** – те, що в теорії ігор і сучасній економічній теорії прийнято називати *іграми з нульовою сумою*, до **логіки доповнюваності**. В її основу закладений **принцип «обидва/й»** – те, що

зазвичай називають *іграми з ненульовою сумою*. Отже, у сучасних умовах розвитку глобалізації зростає необхідність відмови від логіки взаємовиключення «**або/або**» (логіка зіткнення цивілізацій за С. Хантінгтоном). Набуває особливої актуальності необхідність переходу до логіки взаємодоповнюваності «**обидва/й**» (логіки взаємодії цивілізацій). Культури, що відрізняються, в умовах взаємодії доповнюють одна одну; відбувається запозичення тих елементів культури, які здатні інтегруватися, збагатити основну.

Взаємодія цивілізацій відбувається одночасно на різних рівнях їх соціального устрою та в багатьох сферах господарчого життя. До основних її зрізів можна віднести:

геополітичний, він передбачає визначення місця та ролі цивілізації в глобальній системі;

соціокультурний зріз взаємодії цивілізацій. Зростає роль і значення культури як чинника самовизначення цивілізацій та як чинника, що зумовлює специфіку механізмів їх взаємодії. Вона створює можливість запозичення нових елементів, що забезпечують еволюційний розвиток. У контексті концепції соціокультурної динаміки П. Сорокіна варто зазначити, що інтенсифікація міжцивілізаційної взаємодії стимулює прискорення циклічної еволюції культурних ментальностей. Відповідно, в культурах з переважанням орієнтації на чуттєві риси зростає інтерес і запозичення рис, властивих ідеаціональним культурам; і навпаки, ідеаціональні культури запозичують елементи культур чуттєвих. Зростання на Заході інтересу до надбань східних культур, а на Сході – до західних лише підкріплює це твердження. Разом із тим лишається та навіть зростає прагнення зберегти власну цивілізаційну ідентичність;

демографо-екологічний зріз взаємодії цивілізацій ґрунтується на визнанні збереження значення ролі людини як невід'ємної складової природного середовища. Це зайвий раз підкреслює той факт, що саме цивілізації, які в найбільшій мірі накопичили науково-технічний потенціал втручання в природне середовище (Західноєвропейська, Японсько-Далекосхідна, Східнохристиянська-Євразійська), опинились у парадоксальній ситуації демографічної кризи,

пов'язаної з суттєвим скороченням народжуваності. І навпаки, цивілізації, які лишаються на периферії розвитку, потерпають від демографічного вибуху. За умов скорочення частки Західноєвропейської, Китайсько-Східноазійської, Японсько-Далекосхідної, Східнохристиянсько-Євразійської відбувається швидке зростання частки населення Мусульмансько-Афразійської, Індійсько-індуїстської й Африканської цивілізацій (див. табл. 2). Водночас у результаті перенесення прискореними темпами до цивілізацій, що розвиваються, енерго- та ресурсоемних виробництв загострюються екологічні проблеми;

технологічна взаємодія передбачає формування єдиних технологічних процесів забезпечення різних аспектів соціального відтворення на основі міжцивілізаційної взаємодії (на зразок глобальних ланцюжків доданої вартості) інфраструктурних систем. Такі системи включають нафто-, газопроводи, мережі автомобільного, залізничного сполучення, передавання даних, обмін технологіями. Відбувається завершення формування *світової технологічної піраміди*. У ній на першому рівні – цивілізації постеконічної стадії, де переважають розроблення та впровадження унікальних «*meta-*» та «*high-hume*» технологій. На другому рівні – цивілізації, що знаходяться на індустріальній стадії розвитку та забезпечують використання технологій масового виробництва. На третьому рівні – слаборозвинені цивілізації. Вони лише приступають до створення основ індустріального способу виробництва;

власне економічний, пов'язаний з обміном чинниками виробництва, товарами та послугами кінцевого призначення, участю в системах кооперації виробництва. Цивілізації постіндустріального рівня розвитку виступають у якості лідерів глобальної економіки; за ними слідує цивілізації середнього рівня розвитку з великим потенціалом (Латиноамериканська, частково Мусульманська). Ще одну групу складають цивілізації з низьким рівнем розвитку, що знаходяться у стадії застою (Африканська, частина мусульманських і буддійських країн). Китайсько-Далекосхідна цивілізація бере на себе роль зростаючого Центру, тоді як Східнохристиянсько-Євразійська втрачає позиції у світовій економіці.

У тій або іншій мірі всі зазначені зрізи пов'язані між собою, створюючи єдиний процес міжцивілізаційної взаємодії.

В умовах, коли західна модель організації функціонування капіталістичної світ-системи переживає кризу, все частіше мова заходить про початок процесу зміщення її центру до Китаю. Варто звернути увагу на принципові відмінності Західної й Азійської парадигм міжцивілізаційної взаємодії. Їх особливості подані в табл. 3.

Таблиця 3

Цивілізації та взаємодія: Захід і Китай

Критерії	Захід	Китай
<i>Пріоритетна орієнтація капіталу</i>	Зовнішня	Внутрішня
<i>Характер відносин</i>	Метрополія/колонія	Центр/периферія
<i>Співвідношення масштабів ринків</i>	На користь колоній	На користь центру
<i>Цілі зовнішньої взаємодії</i>	Експлуатація зовнішніх ринків	Підтримка стабільності зовнішнього оточення
<i>Пріоритетна форма взаємодії</i>	Колоніалізм	Політичні поступки сусідів в обмін на доступ на китайські ринки
<i>Джерело вигоди</i>	Нестабільність ситуації (зміни як передумова або як наслідок)	Підтримка стабільності ситуації
<i>Характер зовнішньої політики</i>	Мілітаризм	Мирна співпраця, взаємодія, взаємодоповнюваність
<i>Декларація</i>	Вашингтонський консенсус	Пекінський консенсус

У кінцевому підсумку ці відмінності втілюються у двох принципово різних підходах до організації міжцивілізаційної взаємодії – **Пекінський консенсус і Вашингтонський консенсус**. **Вашингтонський консенсус** спирається на: дерегулювання економіки; скорочення граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків, обмінних курсів валют; приватизацію; посилення фіскальної дисципліни та захисту прав власності. На противагу цьому, **Пекінський консенсус** передбачає визнання необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою та різноманітністю регіонів, держав і цивілізацій. Він спрямований на об'єднання зусиль щодо формування світового порядку на основі економічної

взаємозалежності, врахування політичних і культурних відмінностей. Сам термін – *Пекінський консенсус* запропонував у 2005 р. ветеран журналу «Time», редактор його іноземного відділу Дж. К. Рамо [11]. За його твердженням, «Китай прокладає шлях іншим народам світу, що намагаються зрозуміти не лише те, як їм розвивати свої країни, а й те, яким чином влаштуватися у міжнародний порядок, щоб мати можливість бути по справжньому незалежними, зберегти свій спосіб життя та політичний вибір з єдиним могутній центром сили» [11, р. 4]. Ці відмінності у визначальній мірі гуртуються на різниці між Сходом і Заходом у баченні вихідних засад і механізмів забезпечення зростання та розвитку (табл. 4).

Таблиця 4

Західна й Азійська парадигми зростання та розвитку

Критерії	Захід	Східна Азія
1	2	3
<i>Основні теоретичні концепції еволюції</i>	Теорії капіталу К. Маркса та розвитку Й. Шумпетера	Теорія ринкового розподілу праці А. Сміта
<i>Джерело зростання та розвитку</i>	Прагнення до прибутку, творче руйнування	Суспільний розподіл праці та спеціалізація
<i>Вплив еволюції на соціальні структури</i>	Породжує їх нестійкість, трансформації	Націлена на підтримку стабільності
<i>Мета діяльності</i>	Отримання прибутку	Відтворення суспільства
<i>Засіб досягнення мети</i>	Виробнича, торговельна, фінансова діяльність	Господарювання як цілісний процес суспільного відтворення
<i>Форми руху благ</i>	Обмін	Обмін, редистрибуція, реципрокність (дар, трата)
<i>Характер ринків</i>	Капіталістичні	Некапіталістичні
<i>Домінантний інтерес</i>	Індивідуальний	Суспільний
1	2	3
<i>Пріоритетна взаємодія</i>	Конкуренція	Співпраця
<i>Пріоритетні технології</i>	Капітало-, енергоємні	Трудомісткі, енергоощадні
<i>Відношення до динаміки інститутів</i>	Дає старт процесу модернізації	Закріплює традиційні засади суспільного життя
<i>Роль капіталу (у тому числі й іноземного)</i>	Диктує свої умови державі, захоплює її, сам стає державою	Приймає умови, визначені державою; залежить від неї, витісняється на периферію суспільного життя
<i>Характер еволюції</i>	Капіталістичний неприродний розвиток	Смітівське природне зростання

Розуміння відмінності між обома підходами набуває особливого значення в умовах швидкого зростання економічної могутності та політичної ваги Китаю в глобальній економіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 588 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
3. Тойнби А. Постижение истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 731 с.
4. Арриги Дж. Адам Смит в Пекине. Что получил в наследство XXI век / Дж. Арриги. – М. : ИОП, 2009. – 456 с.
5. Арриги Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – М. : Территория будущего, 2006. – 472 с.
6. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.; Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2004. – 368 с.
7. Валлерстайн И. Мир-система Модерна В 4-х тт. / И. Валлерстайн. - М. : Русский фонд содействия образованию и науке. - Т. 1, 2015, 552 с.; Т. 2, 2016, 528 с.; Т. 3, 2016, 528 с.; Т. 4, 2016, 496 с.
8. Глобализация сопротивления: борьба в мире / отв. ред. С. Амин и Ф. Утар. – М. : УРСС, 2004. – 304 с.
9. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. / под ред. Ю. Пахомова и Ю. Павленко. – К. : Наук. думка. – Т. 1, 2006, 686 с.; Т. 2, 2007, 692 с.; Т. 3, Кн. 1, 2008, 544 с.; Т. 3, Кн. 2, 2008, 640 с.
10. Bernstein R. (1991) The New Constellation. The Ethical-Political Horizons of Modernity/Postmodernity / R. Bernstein. – Cambridge : Polity Press. –389 p.
11. Ramo J. C. The Beijing Consensus / J. C. Ramo. – L. : Foreign Policy

Center, 2004. – 79 p.